

KORNAI JÁNOS–ERIC MASKIN–GÉRARD ROLAND

A puha költségvetési korlát – I.

A tanulmány javaslatot tesz a puha költségvetési korlát fogalmának tisztázására. A fogalmat széles körben alkalmazzák mind a szocialista és poszt-szocialista, mind pedig a piaci gazdaságok elemzése során. A szerzők által megfogalmazott értelmezés felöleli a puha költségvetési korlát jelenségcsoportjával kapcsolatos megközelítések zömét, és egyben osztályozza az okokat és a következményeket (I. rész). Ezen az értelmezésen alapul a témáról szóló elméleti irodalom áttekintése, valamint összevetése a dinamikus elkötelezettség problematikájával foglalkozó más közgazdasági irodalommal (II. rész).*

Journal of Economic Literature (JEL) kód: P10, P20, P30, P40, G20, G30, H60, H70.

1. Bevezetés

A puha költségvetési korlát (pkk) kifejezés¹ szervesen beépült a közgazdaságtan szókincsébe. A gondolat, amelyet eredetileg Kornai János fogalmazott meg, és amelylyel a hiánnyal jellemezhető szocialista gazdaságok sajátos gazdasági magatartására kívánta felhívni a figyelmet (Kornai [1978], [1980], [1986]), mára a szocializmusból

* A tanulmány a *Journal of Economic Literature* 2003. decemberi számában jelent meg Understanding the Soft Budget Constraint címmel (Vol. XLI. No. 4. 1095–1136. o.). Köszönetet mondunk a folyóiratot kiadó *American Economic Association*nek, hogy hozzájárult a magyar fordítás publikációjához.

Terjedelmi okok miatt a tanulmány két részben jelenik meg. A jelen számban az 1. és a 2. fejezet (I. rész), a 3. és a 4. fejezet (II. rész) a szeptemberi számban jelenik meg.

Hálások vagyunk John McMillannek, a *Journal of Economic Literature* szerkesztőjének, valamint a két névtelen bírálónak értékes észrevételeikért és javaslataikért és Hidi Jánosnak az eredetileg angolul írt részek fordításáért. Kornai János köszönettel tartozik Varga Jánosnak, Brian McLeannek és Parti Juliannának segítőkész kutatási és szerkesztői közreműködésükért, valamint az Országos Tudományos Kutatási Alap anyagi támogatásáért (OTKA 265). Eric Maskin köszönetet mond az NSF kutatási támogatásáért, Gérard Roland az ACE P 98-1008-R számú támogatásáért.

¹ Ennek megfelelően kkk jelöli a „kemény költségvetési korlátot”.

Kornai János, Harvard University és Collegium Budapest.

Eric Maskin, Institute for Advanced Study, Princeton és Princeton University.

Gérard Roland, UC Berkeley, CEPR és WDI.

Eredeti megjelenés: *Közgazdasági Szemle*, 2004. július–augusztus, 51. évf. 7–8. sz. 608–624. o.

DOI: <https://doi.org/10.18414/KSZ.2022.1.75>

a kapitalizmusba való gazdasági átmenet irodalmának rendszeresen hivatkozott eleme lett. A puha költségvetési korlát kétségtelenül az átmeneti gazdaságok egyik központi problémája, de egyre szélesebb azok köre is, akik szerint a probléma a szocialista és átmeneti gazdaságok világán kívül is jelentkezik. Számos kapitalista jelenség megmagyarázásában – mint például a kelet-ázsiai gazdaságok bankszektorának összeomlása az 1990-es években – hasznos eszköz lehet a puha költségvetési korlát fogalmi és elemzési apparátusa.

Tanulmányunknak két fő célja van. Az egyik a fogalmi tisztázás. Miközben a puha költségvetési korlát fogalmának intuitív jelentése kezdettől fogva világos volt, nem volt és ma sincs teljes közmegegyezés a fogalom meghatározásában. A társadalomtudományok esetében nem ismeretlen ez a fajta nem egyértelmű fogalomalkotás. Szinte elkerülhetetlen, hogy egy-egy központi szerepet játszó fogalom jelentését sokféleképpen határozzák meg. Az értelmezés maga is átalakul, fejlődik az idők során, ahogy a fogalom alkalmazásával tapasztalatok halmozódnak fel. Nem áll szándékunkban, hogy a fogalmi vitákat eldöntsük, s kijelentsük: mi a „jó” és mi a „rossz” értelmezés. Meg vagyunk győződve arról, hogy a jelen cikkben előadott értelmezés eléggé széles ahhoz, hogy elfogadható és munkaképes legyen a téma legtöbb kutatója számára.

A puha költségvetési korlát fogalmát a közgazdászok két jól elkülönülő csoportja alkalmazza. Elsősorban azok számára jelentett jól használható munkaeszközt, akik a posztoszocialista gazdaságokat tanulmányozták, illetve akik gazdaságpolitikai ajánlásokat dolgoztak ki ezeknek az országoknak a számára. Az elmúlt évtizedben a Világbanknak vagy az EBRD-nek szinte nem jelent meg olyan, a posztoszocialista átmenettel foglalkozó jelentése, amelyben ne fordult volna elő gyakran a puha vagy kemény költségvetési korlát kifejezés (például *World Bank* [1997], [1999], *EBRD* [1998], [1999], [2000]). A másik csoportot azok az elméleti közgazdászok alkotják, akik a puha költségvetési korlát problémáját megkísérelték modellekben formalizálni. Ez a ma már jelentős terjedelmű irodalom nagyrészt a Mathias Dewatripont és Eric Maskin 1995-ben publikált tanulmányában leírtakat fejlesztette tovább. A jelen tanulmány olyan fogalmi apparátus kialakítására törekszik, amely egyaránt elfogadható mindkét megközelítés számára, s ezzel elősegíti e kutatási program integrálását. A fogalom értelmezése mellett rávilágítunk arra is, hogy a „puhaság” mérhető. A fogalmi tisztázást és a mérés lehetőségeinek átgondolását főképpen a következő fejezetben végezzük el.

Másik célunk, hogy áttekintést adjunk a téma formális elméleti irodalmáról és egyben bemutassuk, hogy számos olyan egyszerű modell alakítható ki, amelyekkel a következő fejezetben bemutatott szituációk jól leírhatók. Teljességre való törekvés nélkül a következő rész első fejezetében előadott áttekintés ismerteti azokat a modelleket, amelyeket a leginkább tanulságosnak tartunk. A válogatás természetesen elkerülhetetlenül némileg önkényes, és a szerzők ízlését tükrözi.² Azonkívül a következő fejezetben leírt jelenségek némelyikére vonatkozóan még nem készült formalizált modell.

² A formális modellekről több áttekintés készült; lásd például *Maskin* [1996], *Dewatripont–Maskin–Roland* [2000], *Berglöf–Roland* [1998], *Maskin* [1999], *Maskin–Xu* [2001], *Mitchell* [1998], [2000], *Roland* [2000].

Összefoglalásként a kétrészes tanulmány utolsó fejezetében párhuzamot vonunk a ppk-szindróma és a közgazdasági elmélet más fontos, dinamikus megközelítést kívánó problémái között. Szólunk a még tisztázatlan kérdésekről és arról is, hogy milyen feladatok állnak azok előtt, akik részt vesznek ebben a kutatási programban.

A puha költségvetési korlát jelenségének okai és következményei, valamint a korlát megkeményítését célzó gazdaságpolitikai ajánlások szerteágazó és tanulságos empirikus irodalom tárgyai, amelyre több helyen is hivatkozunk. Nem törekszünk azonban ezen irodalom teljes körű áttekintésére.³

2. Fogalmi tisztázás – a ppk-szindróma

A jelenség elnevezése a mikroökonómiából kölcsönzi a „költségvetési korlát” fogalmát,⁴ azt metaforikusan alkalmazza egy sajátos, a gazdasági valóságban megfigyelhető komplex tünetcsoport (szindróma) megjelölésére. *Szindrómán* a jelenségek jellegzetes konfigurációját szokás érteni, amelyet meghatározott körülmények együttállása rendszeresen generál. Ahhoz, hogy a ppk-szindrómát jellemezzük, át kell tekintenünk mind a tünetek együttesét, mind pedig az azt előidéző körülményeket.

Kornai János először a piaci reformok bevezetésével kísérletező szocialista gazdaságban figyelt fel a jelenségre (*Kornai* [1979], [1980]). Miközben az állami tulajdonban lévő vállalatokat erkölcsileg és anyagilag érdekeltté tették a profit maximalizálásában, a tartósan veszteséges vállalatok sem mentek tönkre, mert pénzügyi támogatással vagy más eszközökkel kimentették őket. A vállalatok számíthattak arra, hogy még a krónikus veszteség sem veszélyezteti a túlélést, s ez a várakozás rányomta a bélyegét a viselkedésükre. Azóta széles körben elfogadottá vált az az állítás, amely szerint a költségvetési korlát puhasága a szocialista gazdaság alacsony hatékonyságának egyik alapvető magyarázata. A jelenség elemzése kezdettől fogva azt sugallta, hogy – noha a szocialista (és különösen a piaci mechanizmust szélesebben alkalmazni kívánó reformszocialista) gazdaságban leginkább szembetűnő a puha költségvetési korlát jelensége – az kialakulhat más gazdasági környezetben is, még a magántulajdonon alapuló kapitalista piacgazdaságban is (*Kornai* [1980], [1986]). Kezdjük a szindróma stilizált leírásával!

³ A ppk-szindrómával és a költségvetési korlát megkeményítése érdekében az átmeneti gazdaságokban tett erőfeszítésekkel foglalkozó empirikus irodalomról több összefoglaló írás is született: *Djankov–Murrell* [2002], *Kornai* [2001], *Schaffer* [1998], *World Bank* [2002]. Külön is említésre érdemes a Djankov–Murrell-tanulmány, amely metaanalitikai módszereket alkalmazott 31 ökonometriai tanulmányra. A Djankov–Murrell-féle megközelítés kritikájára lásd *Carlin és szerzőtársai* [2001], amely egy 3300 vállalatot érintő kérdőíves felmérés adatait foglalja össze. A kérdőív elsősorban a költségvetési korlát keményítésének hatásai iránt érdeklődött.

⁴ Megjegyezzük, hogy a standard mikroökonómiai elméletben alapvetően csak a fogyasztók és nem a termelők szembesülnek költségvetési korlátokkal. Az a feltételezés azonban, hogy a termelők nem ütköznek ilyen korlátba, csupán kényelmi célokat szolgál, hiszen az elmélet nemigen foglalkozik a pénzügyek és a termelés kapcsolatával, ahol az ilyen korlátok fontos szerepet kapnának.

2.1. A kk-szervezet és a támogatószervezet

Egy szervezetnek (például egy állami vállalatnak) költségvetési korlátja van (nevezzük ezt *kk-szervezetnek*): kiadásait kezdő vagyonából és bevételeiből kell fedeznie. Ha erre nem képes, s deficit keletkezik, akkor – beavatkozás híján – nem maradhat fenn. Gyakorlatilag létezik egy korlát – likviditási, fizetőképességi vagy eladósodottsági korlát –, amely felső határt szab a pénzügyi deficit fenntarthatóságának. A *kk-szervezetnek* kemény a költségvetési korlátja, ha nem részesül külső támogatásban a deficit fedezésére, és ezért kénytelen tevékenységét visszafogni vagy megszüntetni.

A *pkk-jelenség* akkor lép fel, ha van egy vagy több *támogatószervezet* (a továbbiakban *t-szervezet*), amely kész a deficitet részben vagy egészben fedezni. Állami vállalat esetében a pénzügyi támogatást odaítélő állami szerv tölti be a támogató szerepét. Minden *pkk-jelenségben* megtalálható egy aktorpár: a pénzügyi bajokkal küzdő *kk-szervezet* és a támogatószervezet.⁵ Cikkünkben szinonimaként használjuk a pénzügyi kudarc elhárítására irányuló támogatás és a megmentés vagy kimentés kifejezéseket.

Nagyon sokféle „*kk-szervezet-támogatószervezet*” páros figyelhető meg a gazdasági valóságban.

1. A legtöbb kutatás a *vállalati szférával* foglalkozik. Kezdetben az irodalom csaknem kizárólag a szocialista gazdaság állami tulajdonban lévő vállalatait vizsgálta ebből a szempontból. Ugyanakkor nem ritka, hogy magántulajdonban lévő vállalatokat mentenek ki a szorongató pénzügyi helyzetből. Ez az állítás szemléletesen igazolódott a poszt-szocialista átmenet során, amikor a privatizálás korántsem vetett véget a *pkk* gyakorlatának, hanem sokféle eszközzel biztosították az immár magánkézbe került, de továbbra is veszteséges vállalatok nagy részének továbbélését. A puha költségvetési korlát jelensége figyelhető meg számos ország mezőgazdasági szektorának állami támogatásában vagy a hanyatló ágazatok vagy régiók („rozsdáövezetek”) segítésében.

2. Közismert, hogy a *pénzügyi szektorban* (a bankok és más pénzügyi közvetítők körében) erősen érvényesül a *pkk-szindróma* (noha persze az idevágó tünetek leírásakor az akadémiai irodalom és a média rendszerint nem használja a *pkk-irodalom* szótárát). Manapság elég ritka, hogy egy nagybank súlyos pénzügyi állapota bukáshoz vezetne. Sokféle formában, sokféle eszköz igénybevételével (például egy másik bank általi felvásárlás révén) végül is rendszerint lehetővé válik, hogy a bank folytassa működését. A támogatószervezet szerepét vagy az állami kormányzat, vagy más pénzügyi szervezetek játsszák (*Aghion–Bolton–Fries* [1999], *Berglöf–Roland* [1998], *Mitchell* [1998], [2000], *Tornell* [1999]).⁶ A bankok és más pénzügyi szervezetek kimentésére a 3.5. alfejezetben visszatérünk.

3. Gyakori a kimentés a különböző *nonprofit szervezetek* körében: például a bevételeiknél többet költő kórházaknál, iskoláknál, egyetemeknél. Kiváltképpen

⁵ A *pkk-szindrómához* hasonlít az a jelenségegyüttes, amely a segélyezésre rendszeresen rászoruló egyén és a segélyt adó szerv közötti kapcsolat során alakul ki. A *pkk-szindróma* kifejezést hagyományosan azokra az esetekre szokták alkalmazni, amelyekben mindkét oldalon szervezetek állnak.

⁶ Hírhedtté vált példák az amerikai pénzügyi történetéből: a súlyos pénzügyi válságba sodródott takarékpénztárak (*saving and loan*) állam általi kimentése az 1980-as és 1990-es években és a *Long Term Capital Management* befektetési társaság magánforrásokból finanszírozott kimentése.

az átmeneti gazdaságok nagyszámú biztosítottat átfogó társadalombiztosítási intézményei nem mennek tönkre, deficitjüket az állami költségvetés fedezi (Kornai–Eggleston [2001]).

4. Az eladósodott, fizetésektelen *helyi önkormányzatok* (város, község, járás stb.) számíthatnak a központi költségvetés segítségére (Moesen–Cauwenberge [2000], Wildasin [1997]).

5. A pkk-szindróma megjelenhet nemzetközi szinten is: fizetésektelenné vált, pénzügyi válságba sodródott *ország* kimentést kér, és sok esetben kap is támogatást nemzetközi pénzügyi szervezetektől vagy a nemzetközi pénzügyi közösségtől (Fischer [1999]).

2.2. A motiváció

A kk-szervezet motivációja nem szorul különösebb magyarázatra: profitmotivált szervezetek esetében ez magától értetődő. Természetesen a fenti felsorolásban sok olyan szervezet is található, amelyeknek nincs profitérdekeltsége. Ám ezeket is segítség igénybevételére készíti a túlélésre való törekvés. Közismert társadalompszichológiai megfigyelés, hogy a szervezet vezetői nélkülözhetetlennek tartják szervezetük működését. Továbbá, pozíciójuk nem csupán anyagi megélhetési forrást, hanem kiváltságokat, presztízt és hatalmat is biztosít számukra. Ezért minden vezető küzdeni szokott az irányítása alá tartozó szervezet életben maradásáért.

A támogatószervezet motivációja viszont gyakran sokkal kevésbé transzparens; a pkk-irodalom számottevő része elsősorban a szindróma ezen oldalának elemzésére összpontosítja a figyelmét. Nincs ugyanis egyetlen univerzális magyarázat. A következőkben a motivációk sokféleségét hangsúlyozva osztályozzuk a leginkább jellemző típusokat.

Az első szabályozási szempont: önként vállalkozik-e a támogatószervezet a kimentés aktusára, vagy rákényszerül. Hogyan lehet egy támogatószervezetet kimentésre kényszeríteni? Képzeliük el azt az esetet, amelyben egy veszteséges vállalat képes életben maradni, pedig nem fizet adót, nem fizeti meg a bankkölcsonért járó kamatot és az esedékes törlesztést, vagy nem egyenlíti ki a beszállítók számláját. Minden ilyen esetben a kk-szervezet megszegi a pénzügyi fegyelmet, nem teljesíti szerződéses kötelezettségét. Tételezzük fel ugyanakkor, hogy az adóhatóságnak, a banknak vagy a beszállítónak elviselhetetlenül költséges lenne az adófizetési kötelezettség vagy a magánszerződés teljesítésének a kikényszerítése. Ezért nemigen van más lehetősége, mint eltérni a fegyvelemsértést. Tehát az adófizetési kötelezettség és a magánszerződés teljesítésének kikényszerítésére irányuló képesség nélkülözhetetlen feltétele a költségvetési korlát megkeményítésének.⁷

⁷ A posztoszocialista átmenet tapasztalata igazolta, hogy megfelelő jogi infrastruktúra kiépítése nélkülözhetetlen feltétele annak, hogy a költségvetési korlátot megkeményítsék. Az EBRD figyelemre méltó mutatószámokat alakított ki annak mérésére, hogy hogyan halad előre a jogi átalakulás, ezen belül a piacgazdasággal konform kereskedelmi, pénzügyi és csődtörvények megalkotása és kikényszerítése. Törekednek e folyamatok kiterjedtségének és hatásosságának párhuzamos mérésére is (lásd EBRD [1998], [1999]).

Más esetekben azonban az adóhatóság szemet huny az adótartozás felgyülemzése előtt, a bank eltűri a nem teljesített adósságot, mert tulajdonképpen maga is szeretné kisegíteni az adós szervezetet. Milyen motívumok készíthetik erre az önkéntes és tudatos aktusra a támogatót?

Gondoljuk át először a legmélyebben tanulmányozott esetet, az állami vállalat helyzetét, mégpedig egy olyan szocialista országban (például Magyarország, Lengyelország vagy Jugoszlávia), amelyben piacorientált reformok mennek végbe! Az állam egyfelől azt kívánja a vállalattól, hogy nyereséget hozzon, mert ebben látja a hatékonyság biztosítékát, s mert szüksége is van a vállalat által befizetett adóra és nyereségre. Másfelől az állam aggódik amiatt, hogy ha a veszteséges vállalatot hagyná tönkremenni, akkor sok dolgozó az utcára kerülne, nőne az elégedetlenség és vele a politikai feszültség. Ezek az egymásnak ellentmondó célok sajátos tudathasadásos állapotot idézhetnek elő, és ellentmondásos intézkedésekre készíthetik az államot. Gyakran sajátos munkamegosztás alakul ki. Az egyik állami szerv kemény: követeli, hogy a vállalat nyereséges legyen. A másik viszont lágyszívű, s ha kell, elvégzi a kimentést. Más esetekben az ellentmondó magatartás egymás után következik: előbb szigorúsággal fenyegetődznek, majd később kimentik a bajba jutott vállalatot.

A munkanélküliségtől s az ennek nyomában fellépő politikai hatásoktól való félelmet említettük példaként a puhítás mozgatórugójára. Sokféle más ok is szerepet játszhat. Melyek a mozgatórugók leginkább jellegzetes típusai?

1. A támogatószervezetet (például egy bankot vagy egy befektetőt) *saját jól felfogott gazdasági érdeke* készíti arra, hogy újabb hitelt adjon olyan szervezetnek, vagy újabb tőkét fektessen be olyan szervezetbe, amely pénzügyi bajban van. Teszi ezt azért, mert a korábban kölcsönadott vagy befektetett pénz elveszne, ha a szervezet csődbe menne.

Az a gondolat, hogy egy vállalatba való beruházás a múltbeli befektetések megtérülését segítő eszköz lehet, központi helyet kap *Dewatripont-Maskin* [1995] írásában, valamint egy sor hasonló modellben, amelyeket a következő részben tekintünk majd át. Ez az eset különleges figyelmet érdemel, mert vele a legtömörebben magyarázható a pkk-szindróma kialakulása, külső gazdasági és politikai tényezőktől vagy korrump befolyástól függetlenül is. Részben emiatt kapott különösen fontos szerepet a puha költségvetési korlát elméletének irodalmában. A következőkben rámutatunk arra, hogy könnyen módosítható úgy, hogy más, nem gazdasági mozgatórugókat is magában foglaljon.

2. *Paternalizmus* is mozgathatja a támogatószervezetet, hogy kimentse a bajba jutott vállalatot. Állami tulajdon esetén a tulajdonost megtestesítő bürokratikus intézmény vezetői úgy érzik: a bukásra álló vállalat a sajátjuk, ők tartoznak érte felelősséggel, nem engedhetik meg a bukását. A pkk-szindrómáról szóló korai írsaiban Kornai János (lásd például *Kornai* [1980]) különleges fontosságot tulajdonított ennek a motívumnak. A 3.1. alfejezetben bemutatott első modell egy paternalista motivációt formalizál.

Hasonló mentalitással találkozhatunk a sok gazdasági egységből álló nagy vállalati szervezetek (nagy amerikai konglomerátumok, a japán *keiretsu* és *zaibatsu* és a koreai *jaebol* szervezetek) vezetésében. Ha valamelyik önálló elszámolással működő egység veszteséges, akkor a jövedelmező egységek profitjából kisegítik a ráfizetéses

egységeket, azaz kereszttámogatás révén próbálják őket életben tartani. Ebben az esetben a paternalizmus mellett más okok is szerepet játszhatnak.

3. Politikusok, például a parlamenti képviselők, *politikailag* motiváltak lehetnek arra, hogy a pénzügyi gondokkal küszködő vállalatok támogatáshoz jussanak (Shleifer–Vishny [1994]). Munkahelyeket igyekeznek megmenteni, hogy népszerűségüket és politikai befolyásukat növeljék, valamint újraválasztási esélyeiket javítsák. Ez a motívum részben hasonló a 2., 5. és 6. pontokban leírtakhoz.⁸ A 3.6.1. pontban bemutatott modell ezt a motivációt vizsgálja, de már a 3.1. alfejezet modellje is értelmezhető a politikai motiváció szellemében.

4. Többszintű hierarchikus szabályozás esetén támogatásra készíthetnek *presztízsszempontok* is. Ha valamelyik alsószintű egység látványosan tönkremenne, ezzel bebizonyosodna, hogy rosszul választották ki a vezetőit, és menet közben nem volt megfelelő az ellenőrzés. A felső vezetés mulasztásait segít eltussolni a bajban lévő egység kimentése (Bai–Wang [1996]).⁹

5. A támogatószervezet sok esetben a kimentendő kk-szervezet bukásának *továbbgyűrűző gazdasági és politikai hatását* próbálja elhárítani. Egy nagyvállalat tönkremenetele a ki nem egyenlített számlák révén magával ránthatja beszállítóit is, és azok csődje továbbgyűrűzhet az ő beszállítóikhoz. Mindez tömegesen számolna fel munkahelyeket, s szűkítené az aggregált keresletet, ami recesszióhoz vezethet. A „túl nagy ahhoz, hogy elbukjék” frázis frappánsan fogalmazza meg ennek a motivációnak a lényegét. (A modell leírását lásd a 3.4.1. pontban.) Az externális továbbgyűrűző hatások elkerülésének szándéka erősen motiválja a csőd szélén álló bankok és más pénzügyi szervezetek kimentését. A gazdaságtörténet több olyan recessziót ismer, elsősorban az 1930-as évekbeli nagy válságot, amelynek elindításában jelentős szerepet játszottak a látványos és félelmetes bankbukások s a nyomukban kirobbant pánik. A társadalombiztosítási intézetek pénzügyi kudarca is súlyos gazdasági következményekkel járhat.

6. Végül a támogatószervezetet mozgathatják *tisztességtelen befolyások* is: a kimentendő szervezethez fűződő „haveri” szálak, politikai összeköttetések vagy éppenséggel vesztegetés. A 3.6.1. pont modellje elemzi ezt a motívumot.

Nem soroljuk a támogatószervezetek közé a biztosítókat. A kereskedelmi biztosítási ügyletben az ügyfél biztosítási díj fizetésével *megvásárolja* a biztosító azon szolgáltatását, hogy kár esetén kárpótlást adjon. A puha költségvetési korláttal összefüggésben azonban nincsen szó megvásárolt kereskedelmi szolgáltatásról.¹⁰ A pkk-probléma

⁸ Shleifer–Treisman [2000] megmutatja, hogy a puha finanszírozás egyik fő forrását gyakran a helyi önkormányzat által felajánlott adókedvezmények jelentik. Ez rámutat a helyi politikusok figyelemre méltó befolyására.

⁹ A 2., 3. és 4. motívum esetén a támogatószervezet felettese a támogatásra szoruló kk-szervezetnek. A többi motívum esetében nincs szerepe a hierarchikus viszonyoknak.

¹⁰ Előfordul persze, hogy a kk-szervezet a támogatószervezet illetékes ügyintézőjének megvesztegetésével mintegy „megvásárolja” a kimentést. Ez azonban nyilvánvalóan nem biztosítási ügylet, amelyet legálisan és transzparens módon szoktak megvalósítani. Itt szó sincs arról, hogy a biztosító – a káreseményre vonatkozó valószínűségi becslések alapján – a biztosítási díjakból fedezni tudná a kifizetett kártérítéseket. A megvesztegetési pénz nem a kimentő szervezet pénztárába folyik be, hanem a megvesztegetett tisztviselő zsebébe.

lényege éppen az, hogy a támogatószervezet *nem* kíván szerződéses kötelezettséget vállalni támogatás nyújtására; esetében a kk-szervezet kimentésére vonatkozó ösztönzés csak *ex post* jelenik meg.

A kutatásnak továbbra is fontos feladata az, hogy feltárja a mélyebben fekvő okozati összefüggéseket. Mely strukturális tényezők idézik elő egy támogatószervezet motivációit? Milyen hatása van a társadalmi, gazdasági és politikai környezetnek, és e környezeten belül milyen puhító vagy keményítő hatást fejt ki a költségvetési korlátra a támogató- és kk-szervezetet körülvevő intézményi háttér? Mennyiben szisztematikusan ez a hatás? Más szóval, a költségvetési korlát puhaságát vagy keménységét mennyiben befolyásolja az, hogy a támogató- és a kk-szervezet a klasszikus, reform előtti szocialista rendszerben, a szocialista rendszer megreformálását célzó kísérletek idején, illetve a posztszocialista átmenet feltételei között működik, avagy egy olyan, tradicionális piacgazdaságban, ami sohasem ment át szocialista fázison?

A posztszocialista átmenettel foglalkozó empirikus irodalom részletesen tárgyalja ezen szerteágazó kérdések néhány fontos szempontját, elsősorban a tulajdonviszonyok hatását. A kutatók konkrét kérdése az volt, hogy vajon egy állami tulajdonban lévő vállalat inkább számíthat-e a kimentésre, mint egy magánvállalat. Egy privatizált vállalatnak nagyobb esélye van-e az állami segítségre, mint egy újonnan létrehozott magánvállalatnak? A privatizáció és a magánszektor erősítése elősegíti-e a költségvetési korlát megkeményítését? Tanulmányok egész sora ad igenlő választ ezekre a kérdésekre (lásd például *Alfandari-Fan-Freinkman* [1996], *EBRD* [2000], *Anderson-Korsun-Murrell* [2000], *Frydman és szerzőtársai* [2000], *Schaffer* [1998]). Azt is kimutatták, hogy a monopóliumok számának csökkenése (demonopolizáció) is hozzájárul a költségvetési korlát megkeményítéséhez (lásd *Lizal-Singer-Svejnar* [2001]).

Sajnos a keménység és puhaság empirikus mérésének eszközei tanulmányonként erősen változók, és néha meglehetősen esetlegesek. Jellemző továbbá, hogy elméletileg nem eléggé megalapozottak, s mivel jelen tanulmányban a hangsúly az elméleten van, nem foglalkozunk velük részletesen.

2.3. A pkk-szindróma időbeli természete és az *ex ante/ex post* megkülönböztetés

Eddig az időbeli összefüggések specifikálása nélkül használtuk a támogatás és kimentés kifejezéseket. A kimentés kifejezés a hétköznapi nyelvben rendszerint egyszeri aktusra utal, mint amikor a fuldoklónak mentőövet dobnak. A gyakorlatban sok esetben valóban erről van szó: a korábban működőképes szervezet súlyos pénzügyi válságba került, s *egyszeri* akció biztosíthatja az életben maradását. Mindazonáltal a pkk-szindróma alapvető jellemzője inkább az, hogy a kimentések általában nem váratlanul történnek, és nem szükségszerűen egyszeriek. Többnyire a pénzügyi bajokkal tartósan küszködő szervezet *tartós* támogatásáról van szó. Ha egyszer a problémák megjelennek, a folyamatos támogatás ténye az érintett felek számára egyértelmű, hasonlóan ahhoz a helyzethez, amiben az agonizáló beteget különböző felszerelésekkel, lélegeztetőgéppel, csöveken keresztül történő

táplálással, a szív működés elektromos stimulálásával mesterségesen életben tartják.¹¹ E hosszú távú beavatkozások rendkívül magas költségeit látva, joggal merülhet fel a kérdés, hogy egy támogatószervezet hogyan kerülhet ilyen helyzetbe. Azt állítjuk, hogy az ilyen puha költségvetési korlátok (és általában a puha költségvetési korlátok) egyik fontos lehetséges magyarázata az, hogy a támogatószervezet képtelen dinamikus elkötelezettségeket vállalni.

A történet főbb vonalaiban a következőképp alakul. Kezdetben, amikor egy kkv-vállalatot létrehoznak, és forrásokkal látnak el, a kilátások kedvezők. A sikeresség valószínűségét növelni hivatott kemény munkára való ösztönzés érdekében a támogatószervezet kijelenti, hogy a későbbiekben esetlegesen felmerülő pénzügyi nehézségek idején nem fogja kiségiteni a vállalatot. Később azonban, amikor a vállalat *valóban* bajba kerül, a támogatószervezetnek nem áll módjában ezt az „ígéretet” betartani. Annak ellenére ugyanis, hogy az ismételt kimentések által okozott kiadások igen magasak is lehetnek, a vállalat összeomlását követő gazdasági és társadalmi hanyatlás költségei még annál is jóval nagyobbak bizonyulhatnak. Így *ex post* ellenállhatatlan erők készíthetnek a kimentés végrehajtására. Amennyiben tehát a csődöt követő esetleges hanyatlás elég súlyos, mindkét fél a kimentés folyamatos ismétlődésére számít.

A támogatószervezet persze sohasem kívánta volna létrehozni a vállalatot, ha tudta volna, hogy ez a helyzet előállhat. Mindazonáltal szinte minden beruházás magában hordozza a veszteség kockázatát, így a probléma nem igazán magyarázható a téves előrejelzéssel. A probléma inkább az, hogy a támogatószervezet *ex ante* ígérete, miszerint nem fog kimenteni, nem hihető. Ha a vállalat elhitte volna, hogy az ígéretet betartják, ösztönözve lett volna arra, hogy csökkentse a kudarc esélyét. Ebben az elveszett motivációban és, ami a legfontosabb, a kudarc bekövetkezésének az általa megnövelt valószínűségében rejlik a pkk-szindróma igazi tragédiája.

Összefoglalásképpen elmondható, hogy a támogatószervezet *ex ante* és *ex post* kilátásai erősen különbözők. *Ex ante* szeretne tartózkodni attól, hogy kimentse a vállalatokat, azért, hogy ezáltal a kudarc kockázatát alacsonyan tartsa; *ex post* viszont, ha a kudarc már bekövetkezett, erős a késztetése a kimentésre és a vállalat életben tartására.

A következő részben (3. fejezet) kifejtjük, hogy a pkk-hoz kapcsolódó jelenségek jelentős része megérthető ezen tágran értelmezett *ex ante/ex post* megkülönböztetés segítségével. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy ez a megkülönböztetés nem az egyetlen lehetőség, ami a pkk-jelenség megmagyarázásával kapcsolatban felmerült. *Shleifer-Vishny* [1994] és *Boycko-Shleifer-Vishny* [1996] például egy olyan fontos alternatív elméletet ír le, amelyben nem jelenik meg az *ex ante/ex post* megkülönböztetés. A 3. fejezetben számos további lehetőséget is ismertetünk.

¹¹ *Djankov* [1999] szemléletes példán mutatja be, hogy Romániában miként tartottak mesterségesen életben vállalatokat. A súlyos pénzügyi gondokkal küzdő állami tulajdonú vállalatoknak egy úgynevezett izolációs program keretében azért nyújtottak védelmet, hogy megóvják őket a csődeljárás bizonytalanságaitól, s így alkalmasak legyenek az átszervezésre és privatizálásra. A program azonban ellentétes eredményt hozott, mert csupán azt érte el, hogy az érintett vállalatok körében fenntartotta a pkk-szindrómát.

2.4. A puhítás eszközei

A kimentés és az életben tartás eszközei három nagy csoportba sorolhatók. Az egyik csoportba a *fiskális eszközök* tartoznak: akár az állami költségvetés terhére adott támogatás formájában, akár az adófizetési kötelezettség enyhítése (a kötelezettség elengedése vagy csökkentése, a fizetés határidejének elhalasztása) révén.

A posztoszocialista átmenetről szóló empirikus irodalom kiterjedten foglalkozik a költségvetési korlát puhításának fiskális eszközeivel. A fiskális puhítás formái országokként és időszakokként eltértek egymástól. Egyes országokban a nyílt támogatási rendszer évekig tartotta magát, mint például Kazahsztánban (*Djankov-Nenova* [2000]) és Litvániában (*Grigorian* [2000]). Másutt, mint például Oroszországban, ezt az eszközt az adózás könnyítésével váltották fel (*Alfandari-Fan-Freinkman* [1966], *Brown-Earle* [2000], *Shleifer-Treisman* [2000]). Sok helyütt a puhítás fő eszköze az adóhátralék megtűrése volt, mint például Bulgáriában (*Claessens-Peters* [1997]), Romániában (*Coricelli-Djankov* [2000]) és számos más posztoszocialista országban is (*Schaffer* [1998]).

Az instrumentumok második csoportja a *hitelezéshez* kapcsolódik. Kölcsönt nyújtának olyan pénzügyi nehézségekkel küszködő vállalatnak, amely prudens, konzervatív kölcsönzési feltételek mellett nem kaphatna hitelt. Vagy ha már tartozása van, nem követelik meg szigorúan a hitelszerződés kamat- és törlesztési feltételeinek betartását. Természetesen a hitelezés pusztá ténye jól összeegyeztethető a kemény költségvetési korláttal. Viszont a pkk-szindróma fennállása esetén az történik, hogy – a gazdasági hatékonyság követelményeihez képest – *túlzottan* megnő a gazdaságban a hitel mennyisége. (Lásd a 3.3.3. alfejezetet a hitelezés révén megvalósuló puhítás vizsgálatára.)

Több empirikus felmérés is igazolja, hogy számos országban a hitelezés vált a költségvetési korlát puhításának legfőbb eszközévé. Különösen az állami bankok hajlanak arra, hogy nehéz helyzetben lévő vállalatoknak hitelt nyújtsanak, és eltűrjék a késedelmes törlesztést, sőt a törlesztés elmulasztását (lásd Kínáról *Cull-Xu* [2000], *Gao-Schaffer* [1998], Romániáról *Coricelli-Djankov* [2001] és néhány posztoszocialista országról *Claessens-Djankov* [1998], *Schaffer* [1998] szóló tanulmányokat).

A piaci mechanizmus normális eszköze az áruhitel: a vevő vállalat nem fizet azonnal készpénzben az eladó vállalatnak. A pkk világában azonban a vevő megengedheti magának, hogy a normális fizetési határidőn túlmenően húzza-halassza a fizetést.

Ezzel a jelenséggel is foglalkozik néhány empirikus tanulmány. *Pinto-Drebentsov-Morozov* [2000] az 1990-es évek Oroszországát „nem fizető” gazdaságnak nevezve azt állítja, hogy a késedelmes fizetés volt az ország gazdasági bajainak egyik fő oka. A kereskedelmi hitel elfogadható szintje és a pkk-helyzet által kiváltott fizetéshalasztás közötti választóvonal vitatható (*Schaffer* [1998]). Mindenesetre a tapasztalatok alapján világos, hogy ha egy vállalat szigorúan megköveteli ügyfeleitől az időbeli fizetést, akkor a kedvező hatások nem maradnak el; lásd a Bulgáriáról (*Claessens-Peters* [1997]), Magyarországról (*Schaffer* [1998]), Oroszországról (*Boissieu-Cohen-Pontbriand* [1995]) és Vietnámról (*McMillan-Woodruff* [1999]) szóló tanulmányokat.

Az eszközök harmadik csoportját a támogatás különféle *közvetett* módjai alkotják. Az állam például kimentheti az eladási gondokkal küszködő vállalatokat azzal, hogy

adminisztratív eszközökkel korlátozza az importot, vagy magas védővámokat vet ki, hogy enyhítse a külső versenytársak nyomását.

A költségvetési korlátot puhító különböző eszközök használata megfigyelhető esemény; gyakoriságuk és a pénzügyekben elfoglalt relatív súlyuk kvantitatív módon mérhető. A mérőszámok egy része megtalálható a szokványos gazdaságstatisztikai kiadványokban, másik részük azonban komplexitásuk miatt speciális adatgyűjtést kíván (lásd az *1. táblázat* első blokkját, az 1–4. sorszámú indikátorokat).

1. táblázat

A vállalati költségvetési korlát puhaságának/keményiségének mutatói

A mért jelenség	A mérést alkalmazó tanulmányok
<i>A puhítás eszközei</i>	
1. Támogatás vagy más állami hozzájárulás	
a) a GDP vagy a teljes költségvetés százalékában	<i>EBRD</i> [1998] <i>Gao-Schaffer</i> [1998] <i>Raiser</i> [1994], [1996]
b) támogatásokban részesülő vállalatok aránya	<i>Earle-Estrin</i> [1998] <i>EBRD</i> [2000]
2. Puha adóztatás	
a) adóhátralékok a GDP vagy a teljes költségvetés százalékában	<i>Djankov-Kreacic</i> [1998] <i>EBRD</i> [1998] <i>Frydman-Gray-Hessel-Rapaczynski</i> [2000] <i>Pinto-Drebentsov-Morozov</i> [2000] <i>Schaffer</i> [1998] <i>Sjöberg-Gang</i> [1996]
b) adóhátralékkal rendelkező vállalatok aránya	<i>EBRD</i> [2000]
c) felmérés: a jelenség felismerése	<i>Tóth</i> [1998]
3. Puha bankhitel	
a) bajban lévő vállalatok előnyben részesítése hitelezéskor	<i>Brana-Maurel-Sgard</i> [1999] <i>Budina-Garretsen-de Jong</i> [2000] <i>Gao-Schaffer</i> [1998] <i>Schaffer</i> [1998]
b) „rossz” hitelek (például a teljes hitelállomány százalékában)	<i>Bonin-Schaffer</i> [1995] <i>EBRD</i> [1998], [1999] <i>Gao-Schaffer</i> [1998]
c) hiteltörlesztési hátralékok (például a teljes hitelállomány százalékában vagy a banki hitel és banki hátralék korrelációja)	<i>Cull-Xu</i> [2000] <i>Dobrinsky</i> [1994] <i>Frydman-Gray-Hessel-Rapaczynski</i> [2000] <i>Gao-Schaffer</i> [1998] <i>Perotti-Carare</i> [1997]
d) rendkívüli adósság/saját tőke vagy adósság/eszköz arány	<i>Budina-Garretsen-de Jong</i> [2000] <i>Majumdar</i> [1998] <i>Gao-Schaffer</i> [1998]
e) rendkívüli pénzáram/adósság arány	<i>Pohl-Anderson-Claessens-Djankov</i> [1997]
f) felmérés: szubjektív megítélés	<i>Tóth</i> [1998]

Az 1. táblázat folytatása

A mért jelenség	A mérést alkalmazó tanulmányok
4. Túlzott mértékű kereskedelmi hitel a) a lejárt kereskedelmi hitelállomány a GDP vagy a teljes költségvetés százalékában	<i>Bonin-Schaffer</i> [1995] <i>EBRD</i> [1998] <i>Frydman-Gray-Hessel-Rapaczynski</i> [2000] <i>Sjöberg-Gang</i> [1996] <i>Pinto-Drebentsov-Morozov</i> [2000] <i>Schaffer</i> [1998]
b) felmérés: szubjektív megítélés	<i>Tóth</i> [1998]
<i>Kimentési várakozások</i>	
5. Adatfelvétel a kimentési várakozások szubjektív valószínűségeiről	<i>Anderson-Korsun-Murrell</i> [2000]
<i>A kilépési folyamat jellemzői</i>	
6. A pénzügyi gondokkal küzdő szervezetek túlélése (krónikus deficit, fizetésektelenség, az eladósodottság gyorsuló növekedése) (például a veszteséges vállalatok aránya)	<i>Claessens-Peters</i> [1997] <i>EBRD</i> [1998] <i>Gao-Schaffer</i> [1998] <i>Li-Liang</i> [1998]
7. Csődök és felszámolások gyakorisága (például az összes vállalatszám százalékában)	<i>Bonin-Schaffer</i> [1995] <i>EBRD</i> [1998] <i>Mitchell</i> [1998]
8. Kimentések gyakorisága	<i>Li-Liang</i> [1998]

Megjegyzés: a táblázat csak olyan hivatkozásokat tartalmaz, amelyek explicite használják a puha költségvetési korlát elméletének nyelvezetét, és a bal oldali oszlopban szereplő mutatókat a költségvetési korlát puhaságának/keményiségének mérésére alkalmazzák.

A puhítást szolgáló eszközöket gyakran álcázzák azzal, hogy párhuzamosan alkalmaznak őket olyan intézkedésekkel, amelyek látszólag az ellentétes irányba hatnak. Például a kormányzat látványosan csökkenti az állami költségvetésben nyilvántartott támogatásokat, mert ezt a változást az IMF és a nemzetközi megfigyelők könnyen átlátják és méltányolják, de közben eltűri a laza adózási fegyelmet, amivel ugyancsak fiskális segítséget nyújt a veszteséges vállalatnak. Vagy amikor a fiskális puhítóeszközök használatát korlátozza, előtérbe kerülhetnek a hitelszféra eszközei, mint például puha kölcsönök nyújtása (*Bonin-Schaffer* [1995], *Kornai* [2000]). Ez a jelenség ismételt jelentkezett a poszt-socialista átmenet során (*Schaffer* [1998]). Már csak ezért is óvatosnak kell lenni, amikor a pkk-szindróma erősségét a puhítóeszközök alkalmazásával mérjük. Ha csak egyet-kettőt ragadunk ki az eszközök közül, az esetleg félrevezető következtetésekre ad lehetőséget.¹²

¹² Sajnos éppen ezt teszi néhány, egyébként előremutató áttekintés. *Carlin és szerzőtársai* [2001] például a pkk-jelenséget egy adóhátralékon és közműtartozásokon alapuló változókból képzett mutatóval jellemzi. Hasonlóan egyoldalú mérőszámra építi a pkk-hatás jellemzését *Earle-Estrin* [1998], *EBRD* [1999] és *World Bank* [2002]. Ez a gyakorlat téves következtetésekre vezethet, és torzított képet adhat a pkk-jelenségről.

2.5. A várakozások és a pkk-mentalitás

Ha a kimentés teljesen váratlan, akkor nincs értelme az eseményt pkk-típusúnak nevezni. Akkor alakul ki a pkk-szindróma, ha a vállalat *számíthat* arra, hogy baj esetén kimentik, és ha ez a tudat beépül várakozásaiba. Ezt a várakozást elsősorban a kollektív tapasztalat alakítja ki. Minél gyakrabban tapasztalható a pénzügyi baj esetén kapott támogatás valamilyen körben, annál inkább számíthat az ebbe a körbe tartozó szervezet arra, hogy ezt vele is megteszik.¹³

A támogatószervezetek időnként bejelentik: mostantól kezdve szakítanak a korábbi gyakorlattal, s elzárkóznak a kimenéstől. Az ilyen bejelentések hatása azonban gyenge, hacsak nem járnak együtt olyan intézményi változtatásokkal, amelyek hihetővé teszik az ígéreteket. Ha a kk-szervezetek azt látják, hogy a támogatószervezet semmit sem tesz a támogatás nyújtására vonatkozó *feltétlen érdekeinek* módosítása érdekében, akkor egyszerűen figyelmen kívül hagyják az ilyesfajta bejelentéseket.

A várakozások és a mentalitás közvetlenül nem figyelhetők meg, de alkalmas kikerdezés esetén fontos információk gyűjthetők erre vonatkozóan. Például egy vállalat vezetője megkérdezhető: milyen pénzügyi zavar esetén lenne kénytelen megszüntetni a működést, illetve mennyire számít arra, hogy kimentik. Ezt a megközelítést alkalmazza *Anderson-Korsun-Murrel* [2000] írása.

Összegzésként elmondható, hogy a pkk-szindróma alapvető sajátága a *pkk-mentalitás*. Nem csupán események sorozata, nem csupán meghatározott pénzbeli tranzakciókból áll össze, hanem pszichológiai jelenség is, amely áthatja a gazdasági vezetők gondolkodásmódját.

2.6. Elsődleges következmények: túlélés és kilépés

A pkk-szindróma nagy befolyást gyakorol a szervezetek életére és halálára, a gazdaságban végbemenő természetes szelekcióra. Itt most tekintsünk el a 2.1. alfejezetben tárgyalt 4. és 5. kategóriáktól: községek, városok, járások s különösen egész országok nem szoktak pénzügyi nehézségek következtében „exitálni”. Viszont az 1–2. kategóriákban a kilépés normális esemény. Ha egy szervezet, különösen ha a 2. típusba tartozik, tartósan veszteséget termel, akkor kemény költségvetési korlát mellett kénytelen életben maradni.

A pkk-szindróma tetten érhető a végeredmény oldalán, amikor a megfigyelő azt tapasztalja, hogy a pénzügyi bukásra ítélt szervezet mégiscsak tovább él. Első megközelítésben sokatmondó a csődök és felszámolások gyakorisága. Pontosabb következtetésekhez vezet, ha közelebbről vizsgáljuk az összes szervezetek

¹³ *Li-Liang* [1998] több száz kínai állami tulajdonú vállalatnak az 1980–1994 közötti időszakra vonatkozó mintáját elemezve kimutatta, hogy a fölösleges munkaerő elbocsátásával a veszteségek 40 százalékkal csökkenthetők lettek volna. Ilyen elbocsátások azonban nem történtek. Ez arra utal, hogy a vállalatvezetők meg voltak győződve arról, hogy nagy veszteségeik ellenére vállalatukat életben fogják tartani, ami közvetve megerősíti, hogy a pkk-beépült a várakozásaikba.

halmazának azt a részhalmazát, amelynek elemei súlyos pénzügyi nehézségek esetén kemény költségvetési korlát mellett nagy valószínűséggel kilépésre lennének ítélve. (A mérésnek ezekről a lehetőségeiről lásd az 1. táblázat harmadik blokkját, a 6–8. indikátorokat.)

A pkk gondolata kiegészíti Schumpeter [1911] *építő rombolásról* szóló elméletét. Schumpetert elsősorban a szervezetek *születése*, valamint a vállalkozók belépést generáló szerepe foglalkoztatta; hallgatólagosan feltételezte, hogy a piac gondoskodik a *megszűnésről*. Valóban, a legtöbb piacgazdaságban még kedvező időszakokban is jelentős kilépési rátát tapasztalunk. A pkk-szindrómára vonatkozó elméletek – mint például a következő rész 3. fejezetében áttekintett modellek – segítenek rávilágítani arra, hogy a támogatószervezetek hogyan járulnak hozzá a kilépési ráták normális szinttől való eltérééséhez azáltal, hogy gyengítik, sőt egyenesen felszámolják a schumpeteri folyamat „romboló” aspektusát.

2.7. A szindróma hatása a viselkedésre

Ha érvényesül a puha költségvetési korlát szindrómája, s a támogatásra vonatkozó várakozás beépül a lehetséges kimentettek tudatába, akkor ez torzítóan hat viselkedésükre, amint azt majd a 3. fejezetben leírt modellekben látni fogjuk. Itt néhány jellegzetes torzulást emelünk ki.

1. Talán a legfontosabb az, hogy gyengül a vezetés erőfeszítése a nyereség növelésére, illetve ahol nincsen nyereségérdekeltség, a költségek csökkentésére. Gyengébb az ösztönzés újításra, a technológia és a termékek fejlesztésére. Ugyanakkor a vevők megnyerése helyett a szervezet vezetése a szóba jöhető támogatószervezetek jóindulatának megnyerésére, azaz járadékahajzásra összpontosít (Krueger [1974]). Mindez rontja a pkk-hatás alatt álló szervezetek hatékonyságát.

Több írás is vizsgálta, hogy a költségvetési korlát keménysége vagy puhasága hogyan befolyásolja a vállalat teljesítményét. Az empirikus művek nagy része a posztoszocialista átmenetről szól. Különösen bizonyos meghatározott költségvetési korlátok keményítésének (vagy a keményítés elmaradásának) következményeit elemzik.

A 3. fejezetben bemutatott elméleti modellek azt sugallják, hogy minden más változatlanul hagyva, a költségvetési korlát keményítése előmozdítja az újjászervezést, növeli a termelési tényezők termelékenységét, valamint segíti a fölösleges munkaerő leépítését. A költségvetési korlát puhaságának fenntartása vagy fokozása ezzel ellentétes hatást vált ki. Empirikus kutatások – Bulgáriáról (Djankov–Hoekman [2000], Claessens–Peters [1997]), Kínáról (Cull–Xu [2000], Li–Liang [1998]), Oroszországról (Pinto–Debrentzov–Mozorov [2000], Boissieu–Cohen–Pontbriand [1995]), Romániáról (Abdelati–Claessens [1996], Coricelli–Djankov [2001]), valamint hét közép-kelet-európai országról (Claessens–Djankov [1998]) és 25 átmeneti gazdaságról (Carlin és szerzőtársai [2001]) – alátámasztják ezt a hipotézist.

Djankov–Murrell [2002] 31 empirikus tanulmány együttes vizsgálata alapján arra a következtetésre jut, hogy „a tapasztalatok összhangban vannak azzal a nézettel,

hogy a költségvetési korlátok keményítése kedvező hatással volt a vállalatok újjászervezésére Kelet-Európában és a FÁK államaiban”.¹⁴

2. A pkk-szindróma tompítja a kk-szervezetek érzékenységet és ezzel az árjelzés befolyását. Kevésbé kell figyelni a relatív árakra mind az output-, mind az inputoldalon, ha amúgy sem az a perdöntő, hogy milyen rés van bevételek és kiadások között.

3. Az a tudat, hogy a kk-szervezet fizetés nélkül is képes vásárolni – mert a támogatószervezet kifizeti a számlát –, a kereslet indokolatlan felduzzasztásához vezethet, ami súlyos hiány kialakulását okozhatja.¹⁵ A pkk-szindróma, mivel csökkenti a döntéshozó rizikóját, s eleve beleszámíthatja a kalkulációba a támogatószervezeteiktől várható segítséget, túlzottan felélénkítheti a beruházási kedvet. Mind a két jelenség, azaz a kereslet elszaladása és a beruházási kedv felpörgetése túlzott expanzióhoz vezethet.¹⁶ Éppen ezek a keresleti hatások, amelyek együttese – más, ugyancsak fontos tényezők mellett – ott szerepel a szocialista rendszerre jellemző krónikus hiánygazdaságot létrehozó alapvető okok között. A hiány pedig a gazdaság minden szintjén befolyásolta a döntéshozókat (lásd az erre vonatkozó általános elméletet, amelyet *Kornai* [1980] dolgozott ki).

Foglaljuk össze az elmondottakat! A pkk-szindróma összetett jelenség, amely lényegesen módosítja a társadalomban és gazdaságban végbemenő szelektációs folyamatokat ahhoz képest, ahogyan azok spontán módon, kizárólag a piaci mechanizmus hatására mennének végbe. Jellegzetes motívumok váltják ki, jellegzetes eszköztára van, jellegzetes hatása van az aktorok várakozásaira és viselkedésük számos fontos vonására. Mindezek az attribútumok megfigyelhetők és mérhetők. Empirikusan megválaszolható az a kérdés, hogy milyen mértékben érvényesül a pkk-szindróma egy adott országban, annak egy adott szférájában.

Hangsúlyozzuk, hogy a puha költségvetési korlát általunk használt fogalma jóval tágabb annál, mint ahogy a témában megjelent bármelyik írás használja. Ezek általában például a kk- és támogatószervezetek bizonyos típusú párosításaival foglalkoznak (például egy vállalat és egy bank viszonyával), anélkül, hogy más lehetőségeket tekintetbe vennének. Hasonlóképpen a kimentésnek csupán néhány lehetséges mozgatórugójára helyezik a hangsúlyt.

Így például *Kornai* [1980] a 2. motivációt, a paternalizmust hangsúlyozza, szocialista környezetben. *Dewatripont–Maskin* [1995] felteszi, hogy a támogatószervezetet

¹⁴ Számos kutató kimutatta, hogy a költségvetési korlát keményítése a teljesítmény tartós növekedéséhez vezet, feltéve, hogy más intézményi változásokkal párosul, mindenekelőtt a magánszektor kiterjedésével, erősebb versennyel és jogbiztonsággal (*Djankov–Hoekman* [2000], *Frydman és szerzőtársai* [2000], *Frydman–Hessel–Rapaczynsky* [2000], valamint *Zinnes–Eliat–Sachs* [2001]).

¹⁵ *Kornai* [1993] (11. és 12. fejezet) megjelöl néhány olyan tényezőt, amelyek magyarázatot adnak a szocialista rendszerre jellemző krónikus hiány kialakulására, az ok-okozati elemzésben kimagasló szerepet tulajdonítva a költségvetési korlát puhaságának.

¹⁶ *Krugman* [1998] azt írja az 1997–1998-as ázsiai válsággal kapcsolatban, hogy „a túlbiztosított és aluszabályozott pénzügyi közvetítők a gazdaság egészére vonatkozóan túlzott mértékű beruházási magatartáshoz vezethetnek”. Az implicit biztosítékok pénzügyi közvetítőkre gyakorolt hatásait egy egyszerű modellel mutatja be, de ezt a gondolatot nem a pkk-szindróma keretein belül vizsgálja. *Huang–Xu* [1999] úgy véli, hogy a válság valóban visszavezethető egy ilyen szindrómára.

az 1. motiváció, a saját jól felfogott gazdasági érdek befolyásolja, amikor a kimentés mellett dönt. *Shleifer-Vishny* [1994] esetében a motiváció a politikai hatalom és a korrupció; vagyis feltételezik a 3. és a 6. motivációk meglétét. *Bai-Wang* [1996] a 4. motivációt, a reputáció erősítését hangsúlyozza. *Goldfeld-Quandt* [1988] a kk-szervezetnek a kimentés megszerzésére irányuló erőfeszítéseit a pkk-szindróma egyik alapvető tényezőjének tekinti.

Úgy véljük, hogy a pkk-szindrómáról adott leírásunk összhangban van mindezen nézetekkel, csakúgy, mint *Djankov-Murrell* [2002], *Li-Liang* [1998], valamint *Schaffer* [1998] fogalmi elemzéseivel.

Hivatkozások

- ABDELATI, W.-CLAESSENS, S. [1996]: Losses, Financing, and Adjustment of State Enterprises in Romania. Kézirat, World Bank.
- AGHION, PH.-BOLTON, P.-FRIES, S. [1999]: Optimal Design of Bank Bailouts: The Case of Transition Economies. *Journal of Institutional & Theoretical Economics*, Vol. 155. No. 1. 51-70. o.
- ALFANDARI, G.-FAN, Q.-FREINKMAN, L. [1996]: Government Financial Transfers to Industrial Enterprises and Restructuring. Megjelent: *Commander, S.-Fan, Q.-Schaffer, M.* (szerk.): Enterprise restructuring and Economic policy in Russia. Economic Development Institute (EDI) Development Studies. World Bank, Washington, DC, 166-202. o.
- ANDERSON, J. H.-KORSUN, G.-MURRELL, P. [2000]: Which Enterprises (Believe They) Have Soft Budgets? – Evidence on the Effects of Ownership and Decentralization in Mongolia. *J. Comp. Econ.*, Vol. 28. No. 2. 219-246. o.
- BAI, C.-WANG, Y. [1996]: Agency in project screening and termination decisions: Why is good money thrown after bad? Kézirat, University of Minnesota, Minneapolis.
- BERGLÖF, E.-ROLAND, G. [1998]: Soft Budget Constraints and Banking in Transition Economies. *J. Comp. Econ.*, Vol. 26. No. 1. 18-40. o.
- BOISSIEU, C. DE-COHEN, D.-PONTBRIAND, G. DE [1995]: Russian Enterprises in Transition. Centre for Economic Policy Research, Discussion Paper, 1174.
- BONIN, J. P.-SCHAFFER, M. E. [1995]: Banks, Firms, Bad Debts and Bankruptcy in Hungary 1991-94. CEP Discussion Paper, 234. Centre for Economic Performance, London School of Economics and Political Science, London.
- BOYCKO, M.-SHLEIFER, A.-VISHNY, R. [1996]: A Theory of Privatisation. *Economic Journal*, Vol. 106. No. 435. 309-319. o.
- BRANA, S.-MAUREL, M.-SGARD, J. [1999]: Enterprise Adjustment and the Role of Bank Credit in Russia: Evidence from a 420 Firms Qualitative Survey. *Comp. Econ. Stud.*, Vol. 41. No. 4. 47-69. o.
- BROWN, D.-EARLE, J. [2000]: Privatization and Enterprise Restructuring in Russia: New Evidence from Panel Data on Industrial Enterprises. Munkaanyag, 1. RECEP, Moszkva.
- BUDINA, N.-GARRETSEN, H.-DE JONG, E. [2000]: Liquidity constraints and investment in transition economies – The Case of Bulgaria. *Economics of Transition*, Vol. 8. No. 2. 453-475. o.
- CARLIN, W.-FRIES, S.-SCHAFFER, M.-SEABRIGHT, P. [2001]: Competition and enterprise performance in transition economies: evidence from a cross-country survey. EBRD Working Paper, No. 62.

- CLAESSENS, S.–DJANKOV, S. [1998]: Politicians and Firms in Seven Central and Eastern European Countries. Policy Research Working Paper, 1954. World Bank.
- CLAESSENS, S.–PETERS, R. K. JR. [1997]: State Enterprise Performance and Soft Budget Constraints: The Case of Bulgaria. *Economics of Transition*, Vol. 5. No. 2. 305–322. o.
- CORICELLI, F.–DJANKOV, S. [2001]: Hardened Budgets and Enterprise Restructuring: Theory and an Application to Romania. *Journal of Comparative Economics*, Vol. 29. No. 4. 749–763. o.
- CULL, R.–XU, L. C. [2000]: Bureaucrats, State Banks, and the Efficiency of Credit Allocation: The Experience of Chinese State-Owned Enterprises. *J. Comp. Econ.*, Vol. 28. No. 1. 1–31. o.
- DEWATRIPONT, M.–MASKIN, E. [1995]: Credit and Efficiency in Centralized and Decentralized Economies. *The Review of Economic Studies*, Vol. 62. No. 4. 541–555. o.
- DJANKOV, S. [1999]: The Enterprise Isolation Program in Romania. *Journal of Comparative Economics*, Vol. 27. No. 2. 281–293. o.
- DJANKOV, S.–HOEKMAN, B. [2000]: Market Discipline and Corporate Efficiency: Evidence from Bulgaria. *Canadian Journal of Economics*, Vol. 33. No. 1. 190–212. o.
- DJANKOV, S.–KREACIC, V.-G. [1998]: Restructuring of Manufacturing Firms in Georgia: Four Case Studies and a Survey. ECSPF Occasional Papers Series, 1. World Bank, Washington, DC.
- DJANKOV, S.–MURRELL, P. [2002]: Enterprise Restructuring in Transition: A Quantitative Survey. *J. Econ. Lit.*, Vol. 40. No. 3. 739–792. o.
- DJANKOV, S.–NENOVA, T. [2000]: Why Did Privatization Fail in Kazakhstan? Working Paper, World Bank.
- DOBRINSKY, R. [1994]: The Problem of Bad Loans and Enterprise Indebtedness in Bulgaria. *MOCT-MOST: Economic Policy in Transitional Economies*, Vol. 4. No. 3. 37–58. o.
- EARLE, J. S.–ESTRIN, S. [1998]: Privatization, Competition, and Budget Constraints: Disciplining Enterprises in Russia. SITE Working Paper, 128. Stockholm Institute of Transition Economics and East European Economies, Stockholm.
- EBRD [1998]: Transition Report 1997. EBRD, London.
- EBRD [1999]: Transition Report 1998. EBRD, London.
- EBRD [2000]: Transition Report 1999. EBRD, London.
- EBRD [2001]: Transition Report 2000. EBRD, London.
- FISCHER, S. [1999]: On the Need for an International Lender of Last Resort. *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 13. No. 4. 85–104. o.
- FRYDMAN, R.–GRAY, C.–HESSEL, M.–RAPACZYNSKI, A. [2000]: The Limits of Discipline – Ownership and Hard Budget Constraints in the Transition Economies. *Economics of Transition*, Vol. 8. No. 3. 577–601. o.
- FRYDMAN, R.–HESSEL, M.–RAPACZYNSKI, A. [2000]: Why Ownership Matters? Entrepreneurship and the Restructuring of Enterprises in Central Europe. Working Paper, econ. dept. New York University.
- GAO, S.–SCHAFFER, M. E. [1998]: Financial Discipline in the Enterprise Sector in Transition Countries: How Does China Compare? CERT Discussion Paper, 1. Centre for Economic Reform and Transformation, Heriott-Watt University, Edinburgh.
- GOLDFELD, S. M.–QUANDT, R. E. [1988]: Budget constraints, bailouts and the firm under central planning. *Journal of Comparative Economics*, Vol. 12. No. 4. 502–520. o.
- GRIGORIAN, D. A. [2000]: Ownership and Performance of Lithuanian Enterprises. Policy Research Working Paper, 2343. World Bank.

- HUANG, H.-XU, C. [1999]: Financial Institutions and the Financial Crisis in East Asia. *European Economic Review*, Vol. 3. No. 4–6. 903–914. o.
- KORNAI JÁNOS [1978]: A hiány újratermelése. *Közgazdasági Szemle*, 25. évf. 9. sz. 1034–1050. o.
- KORNAI JÁNOS [1980]: A hiány. *Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó*, Budapest.
- KORNAI JÁNOS [1986]: A puha költségvetési korlát. *Tervgazdasági Fórum*, 2. évf. 3. sz. 1–18. o.
- KORNAI JÁNOS [1993]: A szocialista rendszer. Kritikai politikai gazdaságtan. HVG Kiadó, Budapest.
- KORNAI JÁNOS [2000]: A költségvetési korlát megkeményítése a poszt szocialista országokban. *Közgazdasági Szemle*, 47. évf. 1. sz. 1–22. o.
- KORNAI JÁNOS-EGGLESTON, K. [2001]: *Welfare, Choice and Solidarity in Transition: Reforming the Health Sector in Eastern Europe*. Cambridge University Press, Cambridge, MA.
- KRUEGER, A. [1974]: The Political Economy of the Rent-Seeking Society. *American Economic Review*, Vol. 6. No. 3. 291–303. o.
- KRUGMAN, P. [1998]: *What Happened to Asia? Kézirat*, MIT Press, Cambridge, MA.
- LI, D. D.-LIANG, M. [1998]: Causes of the Soft Budget Constraint: Evidence on Three Explanations. *J. Comp. Econ.*, Vol. 26. No. 1. 104–116. o.
- LIZAL, L.-SINGER, M.-SVEJNAR, J. [2001]: Enterprise Breakups and Performance during the Transition from Plan to Market. *Review of Economics & Statistics*, Vol. 83. No. 1. 92–99. o.
- MAJUMDAR, S. K. [1998]: Slack in the State-Owned Enterprise: An Evaluation of the Impact of Soft-Budget Constraints. *International Journal of Industrial Organization*, Vol. 16. No. 3. 377–394. o.
- MASKIN, E. S [1999]: Recent Theoretical Work on the Soft Budget Constraint. *American Economic Review*, Vol. 89. No. 2. 421–425. o.
- MASKIN, E.-XU, C. [2001]: Soft Budget Constraint Theories: From Centralization to the Market. *Economics of Transition*, Vol. 9. No. 1. 1–27. o.
- MCMILLAN, J.-WOODRUFF, C. [1999]: Interfirm Relationships and Informal Credit in Vietnam. *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 114. No. 4. 1285–1320. o.
- MITCHELL, J. [1995]: *Cancelling, Transferring or Repaying Bad Debt: Cleaning Banks' Balance Sheets in Economies in Transition*. Kézirat, Cornell University.
- MITCHELL, J. [1998]: Strategic Creditor Passivity, Regulation and Bank Bailouts. CEPR Discussion Paper, 1780. Centre for Economic Policy Research, London.
- MITCHELL, J. [2000]: Theories of Soft Budget Constraints and the Analysis of Banking Crises. *Economics of Transition*, Vol. 8. No. 1. 59–100. o.
- MOESEN, W.-CAUWENBERGE, PH. VAN [2000]: The Status of the Budget Constraint, Federalism and the Relative Size of Government: A Bureaucracy Approach. *Public Choice*, Vol. 104. No. 3–4. 207–224. o.
- PEROTTI, E. C.-CARARE, O. [1997]: The Evolution of Bank Credit Quality in Transition – Theory and Evidence from Romania. CERT Discussion Paper, 2. Centre for Economic Reform and Transformation, Heriott-Watt University, Edinburgh.
- PINTO, B.-DREBENTSOV, V.-MOROZOV, A. [2000]: Give Macroeconomic Stability and Growth in Russia a Chance. Harden Budgets by Eliminating Non-Payments. *Economics of Transition*, Vol. 8. No. 2. 297–324. o.
- POHL, G.-ANDERSON, R. E.-CLAESSENS, S.-DJANKOV, S. [1997]: Privatization and Restructuring in Central and Eastern Europe – Evidence and Policy Options. World Bank Technical Paper, 368. The World Bank, Washington, DC.
- RAISER, M. [1994]: The No-Exit Economy: Soft Budget Constraints and the Fate of Economic Reforms in Developing Countries. *World Devel.*, Vol. 22. No. 12. 1851–1867. o.

- RAISER, M. [1996]: Soft budget constraints and the fate of economic reforms in transition economies and developing countries. *Kieler Studien*, 281. Mohr Siebeck, Tübingen.
- ROLAND, G. [2000]: *Transition and economics: Politics, markets, and firms*. MIT Press, Cambridge, MA.
- SCHAFFER, M. E. [1998]: Do firms in Transition Have Soft Budget Constraints? A Reconsideration of Concepts and Evidence. *J. Comp. Econ.*, Vol. 26. No. 1. 80–103. o.
- SCHUMPETER, J. A. [1911]: *Theorie der Wirtschaftlichen Entwicklung. The Theory of Economic Development*. Duncker & Humbolt, Lipcse, 1912. Magyarul: A gazdasági fejlődés elmélete. Közgazdasági és Jogi könyvkiadó, Budapest, 1980. Fordította: *Bauer Tamás*. Angolul: *An inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest and the Business Cycle*. Harvard University Press, Cambridge, MA, 1934. Fordította: *Opie, R.* Újranyomva: Oxford University Press, New York, 1961.
- SHLEIFER, A.–TREISMAN, D. [2000]: *Without a Map: Political Tactics and Economic Reform in Russia*, MIT Press, Cambridge, MA.
- SHLEIFER, A.–VISHNY, R. W. [1994]: Politicians and Firms. *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 109. No. 4. 995–1025. o.
- SJÖBERG, Ö.–GANG, Z. [1996]: *Soft Budget Constraints: An Analysis Based on a Survey of Chinese Township Enterprises*. Working Paper Series in Economics and Finance, 93. Economic Research Institute, Stockholm School of Economics, Stockholm.
- TORNELL, A. [1999]: *Privatizing the Privatized*. NBER Working Paper, 7206. National Bureau of Economic Research, Cambridge, MA.
- TÓTH ISTVÁN JÁNOS [1998]: A vállalatok pénzügyi fegyelme és növekedési képessége az átalakuló gazdaságban. *Közgazdasági Szemle*, 45. évf. 12. sz. 1126–1140. o.
- WILDASIN, D. E. [1997]: *Externalities and Bailouts: Hard and Soft Budget Constraints in Intergovernmental Fiscal Relations*. World Bank Policy Research Working Papers, 1843. The World Bank, Washington, DC.
- WORLD BANK [1997]: *From Plan to Market: World Development Report 1996*. Oxford University Press, Oxford.
- WORLD BANK [1999]: *Annual Bank Conference on Development Economics 1998*. Szerk.: *Pleskovic, B.–Stern, N.* The World Bank, Washington, DC.
- WORLD BANK [2002]: *Transition, First Ten Years: Analysis and Lessons for Eastern Europe and the Former Soviet Union*. The World Bank, Washington, DC.
- ZINNES, C.–ELIAT, Y.–SACHS, J. [2001]: The Gains from Privatization in Transition Economies: Is „Changes of Ownership” Enough? *IMF Staff Papers*, Vol. 48. Special Issue.